

حقوق متهم در مرحله ی بازجویی توسط ضابطان

(آیین بازجویی از متهمین دستگیر شده)

حمید صباح مشهدی _ وکیل دادگستری و مدرس دانشگاه

بازجویی از متهم یکی از مهمترین مراحل تعقیب کیفری است. در اهمیت آن همین بس که زیر بنای اغلب پرونده های کیفری به ویژه در جرایم مشهود، بر اقدامات اولیه ی ضابطان در مرحله ی دستگیری و بازجویی از متهمان استوار است. علاوه بر آن که پایه ی اصلی اتخاذ تصمیم مراجع قضایی بر بازداشت متهم نیز قطع و یقین حاصل از اطلاعات به دست آمده از بازجویی است.

بر این اساس آگاهی متهمین از حقوق دفاعی خود به هنگام دستگیری و به عنوان حقوقی طبیعی و فطری و اولیه رعایت آن ها از جانب ضابطان و مقامات قضایی تا حد زیادی تضمین کننده ی حقوق متهمین می باشد. مهمترین حقوقی که می توان برای اشخاص دستگیر شده توسط ضابطان (پلیس قضایی) از ابتدای دستگیری تا پایان فرایند بازجویی بر شمرده؛ عبارتند از :

- تفهیم موضوع اتهام به همراه دلایل آن به گونه ای صریح و روشن به متهم؛
- حق سکوت متهم (مصونیت از خود اتهامی)؛
- تکلیف پلیس به اعلام حق سکوت متهم به صورت واضح (هشدار میراندا)؛
- حق داشتن وکیل در مراحل بازجویی؛
- حق برخورداری از وکیل رایگان (معاذتی) در صورت عدم توانایی مالی متهم؛
- حق متهم در آگاه ساختن خانواده یا شخص مورد علاقه اش در خصوص دستگیری خود (به جز موارد استثنایی مطابق شرایط قانونی)؛
- لزوم رعایت مدت بازجویی و خودداری از طولانی نمودن ساعات آن؛
- خودداری از سؤالات تلقینی و انحراف کننده و خارج از موضوع اتهام؛
- پرهیز از اجبار و اکراه متهم در امر بازجویی؛

- اجتناب از اجبار و اکراه متهم در امر بازجویی؛

- تنظیم دقیق و بدون تحریف اظهارات متهم.

با توجه به اهمیت حقوق گفته شده در بالا و ضرورت اطلاع دقیق و بدون ابهام متهمین از آن ها توضیحاتی مختصر در خصوص ماهیت و مبنای قانونی برخی از آن ها ضروری می نماید.

الف - تفهیم اتهام

تفهیم اتهام بر مبنای حق آگاهی متهم از ماهیت اتهام انتسابی به خود مورد شناسایی حقوق دانان و به تبع آن قانون گذاران مختلف قرار گرفته تا بر اساس آن متهم بتواند وسایل دفاعی لازم را تدارک ببیند.

تکلیف مأموران به تفهیم موضوع اتهام و دلایل آن تقریباً در همه ی کشورها مورد پیش بینی و تأیید قانون گذاران قرار گرفته است؛ به طوری که در عرصه ی بین المللی نیز بر این مهم تأکید شده است.

میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶ مجمع عمومی سازمان ملل در بند "۳" ماده (۱۴) مقرر نموده: «هرکس متهم به ارتکاب جرمی شود، باید در اسرع وقت و به زبانی که برای او قابل فهم باشد، از نوع و علل اتهامی که به او نسبت داده می شود، مطلع شود.»

در حقوق کشورمان نیز خوشبختانه اصل (۳۲) قانون اساسی بیان داشته: «هیچ کس را نمی توان دستگیر کرد مگر به حکم و ترتیبی که قانون معین می کند. در صورت بازداشت موضوع اتهام باید با ذکر دلایل کتباً به متهم ابلاغ و تفهیم شود.»

در قوانین آیین دادرسی نیز در ماده (۱۲۵) قانون آ.د.ک سابق مصوب ۱۲۹۰ و ماده (۱۲۹) قانون آیین دادرسی کیفری جدید مصوب ۱۳۷۸ رعایت این تکلیف را الزامی است.

فایده ی تفهیم اتهام از آن جهت است که امکان رد اتهام یا اتهامات منتسب را برای متهم فراهم می سازد و تضمینات ناظر به حقوق دفاعی به ویژه ی حق سکوت و استفاده از معاضدت وکیل، جنبه ی عملی به خود گرفته و آغاز می شود و از سوی دیگر مقام تحقیق را ملزم می نماید که از آن پس هر گونه سؤال را فقط در ارتباط به موضوع اتهام مطرح کند.

ب - حق سکوت متهم (مصونیت از خود اتهامی)

مبنای حق سکوت را می توان اصل بدیهی «عدم امکان الزام اشخاص به شهادت علیه خود» دانست که از آن به قاعده ی «مصونیت از خود اتهامی» یا قاعده ی «مصونیت از الزام به بازجویی» نیز یاد کرده اند. اصل اختیاری بودن و آزادی متهم در سکوت یا صحبت در ماده (۱۲۵) قانون آ.د.ک سابق و ماده (۱۲۹) جدید با عبارت ذیل مورد شناسایی مقنن ایرانی قرار گرفته است:

«... چنان چه متهم از دادن پاسخ امتناع نماید، امتناع او در صورت مجلس قید می شود...»

لذا در صورت اجبار متهم به پاسخ گویی و اخذ اقرار از وی، به استناد اصل ۳۸ قانون اساسی اقرار مأخوذه نه تنها فاقد اعتبار و ارزش قضایی است،^(۱) بلکه متخلف بر اساس ماده (۵۷۸) قانون مجازات اسلامی به شش ماه تا سه سال حبس محکوم می گردد.^(۲)

نیز اصل ۳۹ قانون اساسی ژاپن مصوب ۱۹۴۶ نیز در رابطه با موضوع می گوید: «هیچ کس مجاز نیست علیه خود شهادت دهد. اقرار حاصل از اجبار، شکنجه، تهدید، طولانی نمودن مدت دستگیری و بازداشت نمی توانند به عنوان دلیل پذیرفته شوند.»

ج - تکلیف مقام تحقیق به اعلام حق سکوت

نه تنها مقام بازجویی کننده اعم از پلیس (ضابطان) و بازپرس باید حق سکوت و آزادی متهم را در بیان و پاسخ گویی به سؤالات محترم بشمارند، بلکه مکلفند حق مزبور را نیز به گونه ی صریح و قابل فهم به متهم اعلام کنند؛ زیرا غالب متهمین از حقوق دفاعی خود در مرحله ی بازجویی بی اطلاعند. به همین علت در اکثر کشورها مقنن، پلیس و مقام تحقیق را موظف نموده تا به گونه ی هشدار دهنده برخی حقوق اولیه به ویژه حق سکوت و حق داشتن وکیل را به متهم تفهیم نمایند.

در حقوق کشورهای پیرو سیستم انگلوساکسون از این تکلیف به عنوان «هشدار میراندا» یاد می کنند. هشدار میراندا یا حقوق میراندا هشدار است که به وسیله ی مأموران پلیس به اشخاص مظنون که به منظور بازجویی دستگیر می گردند، داده می شود. هشدار مزبور که وسیله ای برای حمایت از حقوق دفاعی متهمین می باشد، پس از رأی دیوان عالی ایالات متحده در سال ۱۹۶۶ در قضیه ارنست میراندا و آریزونا» مورد شناسایی و از آن پس برای پلیس لازم الاجرا گردید.

در بعد بین المللی نیز مرکز مطالعات حقوق بشر سازمان ملل در سال ۱۹۶۳ در این خصوص آورده است: «حق سکوت متهم موافق اصول حقوق بشر است و باید به وسیله ی پلیس محترم شمرده شود و پلیس باید قبل از آغاز بازجویی این حق را به مظنون یا متهم تفهیم نماید؛ زیرا همه ی افراد مردم از این حق آگاهی ندارند.»

با وجود اهمیت هشدار مزبور، متأسفانه در آیین دادرسی کیفری ایران صرفاً به حق سکوت متهم آن هم نه به صورت صریح اشاره شده است (ماده ۱۲۹) و لذا ضابطان و بازپرسان تکلیفی به اعلام حق سکوت متهم و این که می تواند از جواب دادن امتناع نماید، ندارند.

د- حق داشتن وکیل و تکلیف پلیس در اعلام آن به متهم

همان گونه که در ابتدای این نوشتار ذکر آن به میان آمد، مرحله ی بازجویی از متهم به ویژه در خصوص جرایم مشهود در شکل دهی به پرونده و تصمیم گیری مقامات قضایی از اهمیت بسیاری برخوردار است. لذا لزوم دقت در جواب گویی به پرسش ها و سنجیده بودن آن ها امری مبرهن است و این مهم از عهده ی هر کسی بر نمی آید. بنابراین ضرورت حضور وکیل در حین بازجویی غیر قابل انکار است.

در حقوق بسیاری از کشورهای جهان حق حضور وکیل مدافع یا مشاور حقوقی در بازجویی های معموله از جانب مأموران تحقیق و بازپرس ها به عنوان حقی مسلم برای متهمین شناخته شده و اصولاً بازجویی آغاز نمی شود، مگر آن که وجود این حق قبلاً به متهم تفهیم شده باشد. در انگلستان برخی دادگاه ها در آرای خود از استفاده از وکیل مدافع به عنوان «حق اساسی برای شهروند» که قادر است از اقرار غیر مقرون به حقیقت جلوگیری کند، یادآوری کرده

اند. به همین منظور برای تضمین حق کسانی که تحت نظر پلیس قرار می گیرند، ماده (۵۹) «قانون پلیس و ادله ی کیفری» مصوب ۱۹۸۴ «سرویس وکلای مدافع مجانی» را پیش بینی کرده که بر اساس آن وکلا در طول ۲۴ ساعت در ازای دریافت حق الزحمه از دولت در اختیار افراد بازداشت شده از سوی پلیس قرار می گیرند.

در ایران با مراجعه به متون قانونی، حق برخورداری از معاضدت وکیل در مرحله ی تحقیقات مقدماتی توسط بازپرس (نه ضابطان) در تبصره ی ماده (۱۱۲) قانون آ.د.ک سابق پیش بینی گردیده بود و در خصوص حضور وکیل در مرحله ی بازجویی توسط کمیسرهای نظمیه (ضابطان) در جرایم مشهود و تکلیف ایشان به اعلام این حق حکمی وجود

نداشت؛ گر چه بازپرس نیز تکلیفی در خصوص اعلام آن به متهم نداشت و لذا این متهم است که می توانست به تشخیص خود از حق مزبور استفاده نماید.

پس از تشکیل دادگاه های عام، ماده (۱۲۸) قانون آ.د.ک مصوب ۱۳۷۸ حضور وکیل را به گونه ای محدود و با شرایطی مجاز دانست که با رویه های موجود در سیستم های حقوقی جهان مغایرت و با حقوق متهم منافات دارد. لذا با توجه به احیای دادرسیها و نیاز به آیین دادرسی متناسب با آن، ضروری است در خصوص اصلاح این نقیصه و تضمین حقوق متهم در مرحله ی بازجویی ترتیبات قانونی لازم صورت گیرد و نه تنها صریحاً حق حضور بدون قید و شرط وکیل در بازجویی و تکلیف مقام تحقیق (اعم از بازپرس، ضابطین و ...) به تفهیم آن به متهم در قوانین پیش بینی و مقرر گردد بلکه زمینه ای فراهم شود که به سهولت و در اسرع وقت برای متهمینی که توانایی گرفتن وکیل ندارند، امکان برخورداری از معاضدت وکیل به وجود آید.

پی نوشت ها:

۱- طبق اصل ۳۸ قانون اساسی: «هر گونه شکنجه برای گرفتن اقرار و یا کسب اطلاع ممنوع است. اجبار شخص به شهادت، اقرار یا سوگند مجاز نیست و چنین شهادت و اقرار و سوگندی فاقد ارزش و اعتبار است.

۲- طبق ماده (۵۷۸) قانون مجازات اسلامی: «هر یک از مستخدمین و مأمورین قضایی و یا غیر قضایی دولتی برای این که متهمی را مجبور به اقرار کند او را اذیت و آزار بدنی نماید، علاوه بر قصاص یا پرداخت دیه حسب مورد به حبس از شش ماه تا سه سال محکوم می گردد...»